

increasing derivation. It emphasizes the set of accompanying morphological changes that indicate the appearance of the verbal categories in the degree lexemes. It also analyzes the semantic branching of adjectives which are the foundation of the formation of higher derivatives and superlatives; the article describes the world building indications of the observed forms. It differentiates comparative and superlative lexemes the use of which does not meet modern Ukrainian regulatory requirements.

Key words: adjective degrees of comparison, comparative, superlative, valence, predicate, subject, object.

УДК 801.653

Леся Легка

АКЦЕНТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВ ІЗ СУФІКСОМ -И- У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглянуто особливості акцентуації дієслів із суфіксом *-и-* в поетичному мовленні Лесі Українки у порівнянні із сучасною українською літературною нормою та поетичним мовленням кінця ХІХ – початку ХХ століття. З'ясовано стилістичне навантаження наголосу в дієсловах із суфіксом *-и-*, представлених двома акцентними типами: кореневим і суфіксально-кореневим у мові поетичних творів Лесі Українки. Проаналізовано варіантне наголошування дієслів, зумовлене художньо-поетичними ситуаціями та неусталеністю наголосу того часу.

Ключові слова: наголос, наголошування, акцентний тип, варіантне наголошування, дієслова

Обґрунтування наукової проблеми та її значення. Упродовж складної історії української мови відбувається стабілізація та нормування в царині акцентуації. Наголошування слів і їхніх форм пов'язане з усною формою побутування мови, а відтак з живою мовою та говорами. Нормування наголосу в українській літературній мові тісно пов'язане з лексикографією, його також відображає художня творчість. Важливий вплив на становлення й розвиток акцентної системи української мови має творчість Лесі Українки – улюбленої письменниці нашого народу й феноменальної жінки у світовій культурі. «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не

чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як з уст сеї слабосилої, хворої дівчини, поетичне слово якої dospіло і сиплеться, мов золота пшениця» – писав про Лесю Українку вчитель і друг Іван Франко, зауважуючи, що її талант сильний, наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації та ніжності. Її поезія – то огнисте оскарження того дикого гніту сваволі, під яким стогне Україна [10, с. 42]. Лесезнавство на сьогодні має значні здобутки, проте не повністю ще з'ясовані питання, що стосуються мовностилістичних особливостей творів великої поетеси. Акцентний розвиток слів та їхніх граматичних форм, представлений у поетичному мовленні Лесі Українки є невичерпним джерелом дослідження системи наголосу сучасної української літературної мови, бо саме з наголосом пов'язана звукова будова української мови, її ритмічна різноманітність і мелодійна різноманітність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні закони й тенденції наголошення слів у сучасній українській літературній мові визначені в працях В. Складенка та В. Винницького. Упродовж останніх десятиріч акцентну характеристику слів на матеріалі поетичного мовлення класиків української літератури Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки досліджували В. Складенко, В. Винницький, Р. Міджин, Т. Оніщук, О. Рязанова, М. Сачко, Л. Легка. Мовностилістичні особливості творів великої поетеси, зокрема наголошування дієслів є мало дослідженими. Питання наголошування дієслів були в полі зору таких українських лінгвістів як І. Огієнко, Л. Булаховський, В. Складенко, З. Веселовська, В. Винницький, В. Задорожний, В. Русанівський, К. Іваночко. Поетичні твори Лесі Українки становлять багатий і цікавий матеріал для дослідження та вивчення, бо в них значною мірою репрезентоване і літературне, і діалектне наголошування лексем.

Мета статті – проаналізувати особливості наголошування дієслів із суфіксом *-и-* у поезії Лесі Українки. Для цього виконано **завдання**: порівняти наголошування означених дієслів з акцентуванням тогочасним та сучасним, залучаючи лексикографічні джерела та поетичні твори різних поетів; з'ясувати причини акцентуаційної відмінності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дієслово має своєрідну наголосову систему, яка унормовує певні закономірності як у наголошуванні інфінітивних форм, так і при відмінюванні дієслів. Акцентуація дієслів певною

мірою залежить від морфемної структури, зокрема від наявності відповідного класифікаційного (тематичного) суфікса дієслівної основи. Важливе значення має також наявність інших суфіксів (іменникових, прикметникових), оскільки дієслівні форми, як відомо, походять від слів різних морфологічних класів [3, с. 313].

Форма поезій Лесі Українки вражає надзвичайною різноманітністю строфіки, метрики, ритміки, а наголосові належить визначальна роль у системі ритмомелодійних засобів українського віршування, бо він виступає елементом ритмічної організації вірша та стилістичним засобом. Жанрова специфіка поезії дозволяє певну демократичність мововикористання, що дає можливість проникнення територіальних акцентних діалектизмів, а також індивідуальних авторських наголосів. Усе це зумовлює співіснування та конкурування в поетичному мовленні акцентних варіантів.

Сама Леся Українка високо цінувала версифікаційне вміння, активна перекладацька діяльність була засобом шліфування її хисту та джерелом збагачення національних форм вірша. Поетеса використовувала не тільки різні жанри й форми поетичного твору, а й різні його розміри: народнопісенні коломийки, канонічні сонети, октави, секстини, гекзаметри, цілком оригінальні строфічні побудови, п'ятистопні білі ямби, а також і розмаїті форми вільного вірша.

Дієслово є центром предикативності – основною одиницею мовного спілкування. У поетичному мовленні Лесі Українки кількісно презентовані дієслова із суфіксом *-и-* основи, які мають кореневе та коренево-суфіксальне наголошування.

Із кореневим наголошуванням (акцентний тип К) у поетичному мовленні Лесі Українки зафіксовано чимало дієслів. Акцентний тип – це загальна схема розміщення наголосу у словоформах певної кількості слів, які належать до відповідної частини мови.

Кореневий тип наголошування дієслів характеризується нерухомим кореневим наголосом в особових формах однини і множини. Сталий кореневий наголос мають три-, чотири- і п'ятискладові дієслова II дієвідміни із суфіксом *-и-*, наприклад: *бáвити*: *Вона не бáвила мене і не учила* (I, с. 186)*; *баламу́тити*: *Хай не морочить нас! не баламутить* (III, с. 182); *бáчити*: *Адже стільки бáчили їх зорі* (I,

* Тут і далі цитуємо за виданням: Українка Леся. Зібрання творів : У 12 т. – К. : Наукова думка, 1975–1979 (римськими цифрами позначено том, арабськими – сторінку).

с. 295); **бентéжити**: *Бентéжить серце, думку порива* (I, с. 137); **брíдитися**: *Собою брíджуся, та побороть не можу* (II, с. 315); **вáбити**: *Я буду вáбити очі блакитні, хай вони грають* (V, с. 236); **вдáрити**: *І вдáрять по руках. Ти ж думав як?* (III, с. 640); **вáжити**: *...буде вáжити добро і зло* (III, с. 257); **вáжиться** (у значенні намагатися): *Вáжиться вона гуляти* (II, 233); **вíрити**: *Вíрю я в правду свого ідеалу* (I, с. 326); **врáзити**: *Не хтіла б я тебе врáзити, сестро* (I, с. 134); **господáрити**: *Мій хороший, серце прагне господáрити для тебе* (II, с. 290); **дítися**: *А я не матиму де дítися з журбою* (I, с. 68); **дозвóлити**: *Так справу ставити я не дозвóлю!* (V, 81); **жáлити**: *Ти нас мучив і жáлив невпинно* (I, с. 351).

У поетичному вжитку Лесі Українки є низка фонемно (графемно) однакових дієслів, значення яких розрізняється за допомогою наголосу, тобто наголос служить засобом розмежування семантики окремих слів. У цих випадках одне з графемно тотожних дієслів виступає з кореневим акцентуванням, а друге – із суфіксальним. Дієслівна форма недоконаного виду із суфіксом *-и* **значить** у Лесиній поезії зафіксована більше п'ятдесяти разів. І лише один раз ця лексема вжита з авторським наголосом на суфіксі в значенні «позначити, мітити»: **значіть**: *Безумним сміхом бог значіть безумних* (III, с. 179). У решті випадків лексема **значить** виступає з накореневим наголосом у значенні «означати»: **знáчити**: *Твоєю бути – се віддати знáчить і молодість, і душу, і красу* (VI, с. 25). У сучасній українській мові таку смислорозрізнявальну функцію при вживанні словоформи **значити** збережено. **Зрáдити, зрáдить**: *...аби мала так ганебно зрáдить* (II, с. 84); **íздити**: *Íздити у зраї дикій* (II, с. 230); **кáятися** (I, с. 132, 133): *О, сестро, ти? ... Ти кáєшся, запевне, Ні, кáяться вважала я б за гріх* (I, с. 133); **квáпитися**: *Не квáпся, царю* (IV, с. 50). Зауважимо, що Леся Українка у своїх творах широко використовувала західноукраїнський мовний матеріал, який у її творах не має спеціального стилістичного призначення. Це не щось надзвичайне або експериментальне, це нормальні, звичні й через це начебто немінучі елементи її письменницької мови. Саме тому західноукраїнських елементів більше в неї в побутовій, а не в абстрактній лексиці. А з того факту, що в пізніх творах Лесі Українки кількість західноукраїнських мовних елементів не зменшується, а навпаки, трохи зростає, можна зробити висновок, що письменниця свідомо використовувала їх у своїх творах. Письменниця такої високої загальної і мовної культури, письменниця та-

кого рівня відповідальності перед собою й самоконтролю могла мимоволі пропустити одне-два західноукраїнських слова або що, але не могла несвідомо використовувати їх так послідовно та систематично [10, с. 75]. Щодо цього наведемо такі рядки з листа Лесі Українки до Осипа Маковея від 16. 01. 1894р.: «Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти коп'є» за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні» [6, с. 33]. **Кві́лити**: *Арфи сумні голосили, кві́лили єгиптянок співи* (I, 227); *Мала дитина почала кві́лити і стиха їсти в матері просить* (I, с. 61). Вербатив *квилити* вживається з варіантним наголошуванням. **Клі́кати**: *Та не платить тобі, а клі́кати до нього* (II, с. 325); **крі́ти**: *Крі́єте гадючу нагість* (II, с. 200); **лазити**: *Що по горах пішки ла́зять* (II, с. 235); **лі́чити**: *...а ти мовчи, тобі мовчати лі́чить* (V, с. 84); **макі́тритися**: *...аж світ мені макі́трився від них* (V, с. 154); **марудити**: *Скоріш би вирок той! Чого марудять?* (IV, с. 293); **ма́рити**: *...я ма́рила про божєє дитячко* (VI, с. 20); **ма́ритися**: *І ма́риться щось мені в думці* (I, с. 365); **мимрити**: *Ну що вони там мімрять* (IV, с. 317); **мі́слити**: *Інше дорадить і бог, бо я мі́слю* (II, с. 295); **мо́вити**: *Царівно, правду мо́вити, я честь хотів тобі, питаючи, зробити* (IV, с. 49); **морóзити**: *...несвітський жах усім морóзив душу* (I, с. 141); **морочити**: *І піснями люд морóчать* (II, с. 7); **му́сити**: *Нема чого, небоже, му́сиш їсти* (III, с. 148); **му́чити, му́читися** (I, с. 349): *І не сплять, і му́чать жахом* (II, с. 238); **на́дити**: *Се десь марево млисто в ясній долині На́дить раєм облудним немов на спочинок* (III, с. 38); **ні́щити, ни́щить**: *А ведмедів, що zostались, Чоловік тепера ні́щить* (II, с. 215); **ні́вечити**: *Що ні́вечив наш край* (Самсон); **ну́дити, ну́дитися** (у значенні «журитися, сумувати»): *...світом ну́дять у полоні* (I, с. 298). У Т. Шевченка: *Не співає чорнобрива, Стоя під вербою, Не співає, – сиротою Білим світом ну́дить: Без милого батько, мати – як чужії люди. Обра́зити*: *Ти гість мені сьогодні – обра́зити тебе я не хотів би* (IV, с. 187); **перéчитися**: *...для мертвого і сонце в небі чорне, – перéчився хлопчина невгамовний* (I, с. 154); **пéстити**: *Місяць промінням смутним, лагідним цілував його, пéстив, кохав* (II, с. 39), **пі́нитися**: *Хвилі пі́няться люті, встають* (II, с. 183); **пра́вити**: *Про давнину справдешні байки пра́вить* (I, с. 57); *Неволя досить пра́вить в сій країні* (I, с. 107); *Пра́вить хтось малим човенцем* (I, с. 100); **прова́дити**: *Прохолоди, все ж прова́-*

дять (II, 248); **ра́дити**: *Се стид і ганьба ра́дити таке* (IV, с. 64); **ра́нити**: *...і ра́нить, як тільки я хочу приборкати* (I, с. 193); **розплі́щити**: *...очей лінивих не здола розплі́щить* (III, с. 138).

У віршах «Скрізь плач, і стогін, і ридання» та «Порвалася нескінчена розмова» Леся Українка використовує власний неологізм *розтроюдять*, який надає поезії особливої експресії: *Ті сльози розтроюдять рани, Нехай же дзвонять голосно кайдани, Не буду заглушать. Коли б змогли вони збудить луни і розтроюдять рани В серцях людей, що мохом поросли* (I, с. 172).

Ру́шити: *Отак невільники руками ледве ру́шать, Як на руках кайдани задзвенять* (I, с. 132); **сва́тати**: *Сва́тають в його дочку багату* (II, с. 10); **сві́дчити**: *Кней Люцій сві́дчить ранами своїми* (IV, с. 309); **ска́лити**: *І реве, і зуби ска́лить* (II, с. 203), **скарж́итись**: *Самі не ска́ржились на біль* (II, с. 95); **ски́гли**: *Як чайка там ски́гли та в'ється* (II, с. 151); **сла́вити**: *Ні один поет класичний Співом сла́вить нас не буде* (II, с. 236); **соро́митися**: *Соро́мився показувати таке* (V, с. 17); **сте́жити**: *...і знаю я, що те, за чим народ мій очима сте́жить, – марево зрадливе* (I, с. 250); **стра́шити**: *Він стра́шив гадюк і левів* (II, с. 258); **стра́лити**: *Та й вразно стра́лили – я чув* (II, с. 96), **су́нутися**: *Су́нуться марища й жураються* (I, с. 342); **сурми́ти**: *Сурмять у сурми і гатять в різні тарабани!* (I, с. 364); **ті́шити, ті́шитися**: *Будити мертвих, ті́шити живих* (I, с. 195); **тлуми́ти**: *Леле! Хвиля тлумить крик рибалки гучний* (II, с. 270); **товари́шити**: *Тільки терни, будяки та полин товари́шили нам у дорозі* (I, с. 158). У сучасній українській літературній мові уживається лексема *товаришувати* з наголосом на суфіксі. **тра́питися**: *З першим, хто тра́пився, так* (II, с. 141); **тра́тити**: *...все більше надію тра́чу на рятунок* (III, с. 140); **триво́жити**: *Я не триво́жила тіні?* (I, с. 274).

Із варіантним наголосом уживається дієслово *тьмарити*: *Ніч налягла безпросвітним склепінням, очі й серця нам тьмаріть* (I, с. 237); **тьма́ритися**: *І не тьма́рився мій веселий погляд* (I, с. 213); **тя'ми́ти**: *Давидові я псалми добре тя'млю* (III, с. 174); **уда́рити**: *...ні, уда́рить мороз до схід сонця* (I, с. 280); **хмури́тися**: *...небо не хворе, не плаче, не хмури́ться* (I, с. 368); **ці́лити**: *...і вже не важить на овець, лиш ці́лить у пастирів* (VI, с. 37); **ша́рпалитися**: *...безладно ша́рпались і побивались* (I, с. 32); **ши́ритися**: *Ши́риться, стелиться, кинувсь на гілки найвищі* (II, с. 277); **щербитися**: *Як блискала й щербилася ясна зброя* (I, с. 131); **шко́дити**: *...і шко́дить тобі нічим не*

може (IV, с. 102); **я'тритися**: *А іскра тліла в попелі важкім і я'трилась, мов незагойна рана* (I, с. 347).

У поетичному мовленні Лесі Українки також репрезентовані дієслова, що належать до акцентного типу СК (суфіксально-кореневий). Вербативи цього акцентного рiновиду мають наголос на суфіксі основи в інфiнiтивi, у 1-й особi однини теперiшнього часу i в наказовому способi – на суфіксі класу основи, який виконує роль флексії, а в інших особових формах однини й множини теперішнього часу – на корені. У минулому й майбутньому часі виступає суфіксальна акцентуація: **барити**: *Хто правив теревені, аби мене барити?* (V, с. 78); **бороніти**: *...хто ж вас буде бороніти від неслави, поговору?* (I, с. 266); **бродіти**: *Гієни бродять по руїнах Трої* (IV, с. 72); **будіти**: *Вже їде світ весь будіти зоря* (II, с. 277); **варіти**: *...що ж, панове, будемо кашу варіти?* (III, с. 55); **відпочіти**: *Слухай, друже милий, ти б відпочів* (II, с. 53); **веселіти**: *Іди веселіти живучих* (II, с. 277); **возити**: *Запрягшись, возить самотужки й ставить* (I, с. 312); **волочіти**: *Волочів важкі та вогкі шати* (I, с. 365); **ворушіти**: *...почина ворушіти газети* (III, с. 16); **вразити**: *Прости мені, не хтіла я тебе вразити словом* (IV, с. 111); **втомитися**: *Коли втомлюся я життям щоденним* (I, с. 57); **в'ялити**: *Тут тобі не ходити, білого тіла не в'ялити* (V, с. 229); **ганьбити**: *Щоб тут прилюдно ганьбити її й плямити самохiть?* (IV, с. 92); **гасіти**: *П'є кров з лиця, і гасить людський погляд* (I, с. 294); **говоріти**: *...чому про душевну слабiсть не можна говорити* (III, с. 16); **губіти**: *Чи вона в тім, щоб топтати своє серце, губіти своє і чуже щастя?* (III, с. 5); **годітися**: *Не годіться, ще хто почує!* (IV, с. 35); **голосіти**: *Грай, хлопче, грай, нехай голосить арфа* (I, с. 212); **гонити**: *...де море хвилю гонить із півночі* (II, с. 103); **гострити**: *Хай гострить меч на Брута* (III, с. 217); **глушіти**: *...шиплять вороже, трують, глушать розу* (IV, с. 57); **гнітити**: *Гнітить нас ганьба* (III, с. 92); **грішити**: *Він ще гірше тепер грішить, ніж досі грішив* (V, с. 91); **давіти**: *Туга давить, серцю тісно в грудях* (II, с. 91); **діліти**: *...вона не звикла діліти мене ні з ким* (III, с. 68); **дзвоніти**: *...пісню, що дзвонять кайдани* (I, с. 278); **дивитися**: *Щоб на подання дивитись* (IV, с. 75); **дражнити**: *Вони мене дражніли* (II, с. 142); **душити**: *Іудин лев нехай шакалів душить* (III, с. 180); **женити**: *...бо восени хочать мене женити* (V, с. 221); **живити**: *Тая росиця цілюща-живлюща буде жити його* (I, с. 112); **жмуріти**: *І жмурить очиці свої* (II, с. 155); **журути**: *...журуть осiнь-сухiтниця сонечко* (I,

с. 280); **журитися**: *Не журися, дівчино, ще ж ти молоденька* (II, с. 46); **заразити**: *І заразив собою всі народи* (III, с. 221); **заручитися**: *Ти була гідна дружина, з ким навек заручилась* (II, с. 280); **злучитися**: *Все злучиться в цілість – природа і люди* (I, с. 348); **захистити**: *...завжди готова усіх захистити одним своїм серцем...* (I, с. 285); **зорити**: *Мій розум тоді розів'ється так вільно і буде зорити без гніву, а пильно* (I, 348); **іскритися**: *Іскриться та сяє роса на них рання...* (II, с. 139).

У поетичному мовленні Лесі Українки часто вживається лексема *красіти* в значенні прикрашати, яку не зафіксовано у творах Т. Г. Шевченка. З авторським суфіксальним наголошуванням це дієслово засвідчено в драмі «Камінний господар»: *Донна Мерседес: «Таке рясне, блискуче гроно гостей красить наш дім»* (VI, с. 93). У всіх інших дієслівних формах ця лексема вживається теж із наголосом на суфіксі: **красіти**: *...з лона темноти з'явилася людські оселі красіти* (II, с. 276); *Світло лагідне займається, проміння красить всю землю* (II, с. 276). У різних лексикографічних джерелах при наголошуванні дієслова *красити* простежується різне акцентування. Ось, наприклад, словник за ред. Б. Грінченка [7, II, с. 300] реєструє дієслово *красити* з наголосом на суфіксі, «Українська літературна вимова і наголос» [9] взагалі не фіксує цієї лексеми. Префіксально-суфіксальні утворення мають такий самий наголос, що й суфіксальні: **скрасіти**: *Ти мені заповідав скрасіти могилу твою в білий мармур, і плющ, і криваві осінні рожі* (I, 271); **скрасить**: *...а хто ж мені його скрасить без тебе?* (IV, с. 270). **Клонити**: *І клонить нам чоло аж до землі* (III, с. 165); **котитися**: *І котився зеленими моріжками до річки* (I, с. 188); **купити**: *...бо не купив ніхто у мене* (III, с. 156); **кропити**: *...і пестячи, кропив росою косу* (V, с. 264); **крутити**: *Вітер хвилю б'є та крутить* (II, с. 150); **кривавити**: *...кривавить, мучить, роздирає серце* (Руфін); **ловіти**: *Мав поет, що рифми ловить* (II, с. 249); **ломіти**: *Ломить руки русалонька* (II, с. 20); **лишійти**: *Коли твій люд готов своїх жінок лишійти вдома* (IV, с. 52); *...я б не лишійла тебе в самотині, країно моя* (I, с. 63); **лишійтися**: *День до останку згорів і лишійлася нічка бліда* (I, с. 364); **ліпінти**: *Ліпів би на дозвіллі* (V, с. 113); **лічити**: *Скільки сліз було гірких пролито, – Їх лічив тільки місяць ясний!* (II, с. 39); **любіти**: *Я не навчився ворогів любити, я сам себе дурих* (IV, с. 204); *Як я люблю оці години праці* (I, с. 253).

За дослідженням В. Винницького, у творах поетів кінці ХІХ – початку ХХ століття, які представляють південно-західне наріччя, досить широко виступає парокситонне наголошування дієслів у І особі однини тепер. часу. Зокрема, у «Русалці Дністровій» побутують *ка́жу, люблю*. С. Руданський використовував парокситонний наголос: *везу, говорю, ка́жу, ку́плю, ло́жу, люблю, нуджу, ходжу*. Так само і Ю. Федькович: *блуджу, клопóчу, стою*. У поетичних текстах О. Маковея знаходимо різне акцентування: частіше парокситонне (*лішу, тужу, ходжу*), рідше – флексійне (*беру́, сиджу́, хвалю́*) і рідко подвійне (*люблю, люблю́*).

Іван Франко в поетичній практиці часто відходив від парокситонного акцентування й використовував флексійний наголос. Зокрема, у його поетичних творах послідовно з флексійним наголошуванням побутують такі дієслівні форми, як: *беру, кормлю, лежу, терплю, числю*. Однаково флексійний і парокситонний (кореневий) наголос мають словоформи: *брешу́ і брешу, кажу́ і ка́жу, куплю́ і ку́плю*. Частіше з флексійним і рідше з парокситонним наголошуванням виступають: *люблю́ і люблю, несу́ і не́су, сиджу́ і сиджу*. Низка дієслівних форм також функціонує з парокситонним наголос: *броджу, верну, звону, курю, порю, служу, тужу, чиню*.

Виступає парокситонний наголос і в інших поетів, наприклад Б. Лепкого, Є. Маланюка. У цій розхитаності наголосової системи чи не за першопричину можна вважати перехрещення східноукраїнських і західноукраїнських впливів. **Маніти**: Він здалека спокоєм і потіхою манів (V, с. 151); **моліти, молітися**: ...прошу тебе, молю тебе, піди! (II, с. 103); *Моліться богу та лягайте спати, і все гаразд буде!* (III, с. 50); *Якби дізнались друзі. що я молюся музи* (I, с. 361); **миритися**: ...але миритись не здолаю! Ні (IV, с. 132); **мінитися**: ...що міниться барвистими квітами (I, с. 187); **мститися**: ...і, може, мститься на тобі тепера, що ти ту звичку занедбав (II, с. 115); **мутити**: ...дрібним камінням та піною мені барву мутили (III, с. 236); **носити**: ...чи довго ти збираєшся носіти оцю жалобу (IV, с. 133); *Бо інші мрії у серці ношу́* (I, с. 78); **одружітися**: *Одружиться колись, зівє гніздечко* (V, с. 36); **паліти**: ...а вогні паліти добре тільки увечері (III, с. 55); *А серце палять, мов жерущий племінь* (I, с. 76); **помилитися**: *Здається помилилась я, бо ти* (III, с. 143); **позволити**: *Учителю, чи ти мені дозволиш пролити кров мою?* (III, с. 136); **платити**: *За правду треба кривдою платити* (III, с. 232); **плямити**:

Не плямив поцілунок мій зроду квіток... (I, с. 277); **просіти**: *Мій син прислав мене просіти вас прийти до нього* (III, с. 94). Досить своєрідно відбувався акцентуаційний розвиток словоформи 1-ої особи однини теперішнього часу дієслова **просіти**, давнім якого є рухомий наголос, і в давньоруській мові виступає флексійна акцентуація **прошú**.

За дослідженням В. Винницького, у пам'ятках української мови кінця XVI ст. засвідчено кореневий наголос – **прóшу**, а пізніше, у першій чверті XVII – початку XVIII ст. (і в поезії того часу), виступає подвійне наголошування, але набагато частіше наголос буває на флексії: **прошú** і **прóшу**. З часом у південно-східних говорах побутує флексійна акцентуація, а в південно-західних – переважно коренева: **прóшу** (словник Є. Желехівського і С. Недільського), **прошú** (словник за ред. Б. Грінченка); **прóшу** і рідко **прошú** (І. Верхратський). Така ж загалом закономірність і в поетичному вжитку XIX ст.: **прошú** (І. Котляревський, Т. Шевченко, Б. Грінченко, М. Старицький, М. Кропивницький, А. Кримський), **прóшу** (М. Шашкевич, Ю. Федькович), **прóшу** і рідше **прошú** (С. Руданський, І. Франко, Леся Українка, О. Маковей). Акцентні варіанти словоформи **прóшу** зберігаються і в сучасних діалектах: **прóшу** і **прошú**. У сучасних словниках, лінгвістичних працях, поетичному мовленні (П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, А. Малишко, Н. Забіла, І. Муратов, І. Вирган, С. Олійник, П. Воронько, Л. Дмитренко, Л. Забашта, Д. Павличко, Л. Костенко, І. Драч, П. Скунець) при вживанні словоформи **прóшу** наголос служить диферентом: **прошú** має значення «звертаюся з проханням, клопочу», а **прóшу** – «закликаю, запрошую» [2, с. 380].

У мовленні Лесі Українки дієслово **просіти** в 1-ій особі однини теперішнього часу вживається більше 70 разів і має варіантне наголошування, частіше флексійне, рідше коренева: **прошú**: *Коли часами я журюся і плачу, – Я щастя у долі тоді не прошú* (I, с. 78); *Я тільки про одно тебе прошú* (V, с. 166); *Прошú, сестрице, тебе, голубко, За старшу дружку до мене, любко!* (II, с. 10); **прóшу**: *Прóшу в залю всіх до балю...* (I, с. 334); *Вибачай, прóшу до хати* (II, с. 61). Якщо дієслово **прошу** виступає з різними афіксами, то має флексійну акцентуацію: **допрóшúся**: *Та от ніяк не допрóшúся згоди* (IV, с. 238); **попрóшú**: *Прісцілло, заспокойся, я сю справу єпископу й громаді розкажу і суду попрóшú* (IV, с. 238). **Простити**: *Бо я не можу їм простить за нього* (III, с. 139); **помститися**: *...за скритий жаль вона помститись хоче*

(I, с. 194); **пустіти**: Я мушу з ним ... *пусті мене!* (IV, с. 39); **різьбіти**: Він *різьбів із себе?* (VI, с. 212), **робіти**: *Що ж мені робіти* (III, с. 97); *Роблю по згоді, а не по наказу* (V, с. 303); Флексійне наголошування мають також префіксальні утворення: **зароблю**: *...бо, певне, більше зароблю за танці* (VI, с. 177); **родіти**: *...і більше рódить, ніж земля-прамати* (IV, с. 62); **різьбити**: *Ні, сказано, щоб не різьбив ніхто* (V, с. 35); **роніти**: *...сльози важкі рóнить дерево* (I, с. 342).

З авторським нормативним наголосом вживається лексема *ручітися* в 1-ій особі однини теперішнього часу та у формі інфінітива: **ручітися**: *...ручіть за те не тільки честь Мендозів* (VI, с. 126); *Я все владнаю. Я ручусь за тебе* (IV, с. 241); **садити**: *...дивоцвіт садила* (V, с. 290); **сваритися**: *Чого се свáриться отой старий на сього печеного?* (IV, с. 322); **світіти, світитися**: *...щедро нам світить, і потім блищатиме ясно* (II, с. 277); **святіти**: *Не знаю сам, чи я клясти, чи я святіти маю той час* (III, 235); **служити**: *І цезарю, й республіці служити* (IV, с. 130); **сліпіти**: *...як блискавка сліпить* (IV, с. 94); **слинити**: *...замість роботи хлопці тільки слінять!* (III, с. 209); **смаліти**: *Що табаку вічно смáлить* (II, с. 233); **смути**: *Так у розлуці з тобою кохання моє світить і смутить, буяє й життя не дає* (I, с. 310); **снитися**: *Їй проліски снились рясні* (I, с. 70); **сердітися**: *...і то б на мене сёрдилась дівчина!* (II, с. 290); **спинитися**: *Ой ви, слова, страшна, двосічна зброе, спиніться, дайте спокій на хвилинку* (I, с. 276); **спокусити**: *...що спокусив на грії і непокірність* (III, с. 262); **стелітися**: *...ширється, стéлеться, кинувсь на гілки найвищі* (II, с. 277); **судіти**: *...судіти має гідності лицарські* (III, с. 188), **судитися**: *Котра з сих двох нам сúдиться дорога?* (I, с. 74); **сушіти**: *...голову сушіти* (I, с. 337); **творіти**: *Вони не відають, що творять* (III, с. 132); **томіти**: *Не знаєш, хлопче, як неволя тóмить!* (III, с. 214); *Ох, без роботи тóпляться ще гірше* (III, с. 214), **топіти**: *...тóплять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!* (II, 279); **торочити**: *У піснях своїх торóчать* (II, с. 71); **точіти**: *...почнуть точіти кров і я загину* (III, с. 234); **троцити**: *...і трóщать білі кості* (II, с. 123); **трудити**: *Зате Орфей не буде рук трудити* (II, с. 119); **тужити**: *...плаче, й голосить, і тужить до болю* (I, с. 319); *Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужіла* (I, 323); **тулітися**: *До щогли я тулюся* (II, с. 151), **хваліти**: *Любо нам бога такого хваліти, що всім дає щастя* (II, с. 278); *...не знаєш, за що і кориш, і хва́лиш* (IV, с. 52); **хилитися**: *Сором хилитися, долі коритися* (I, с. 47); **хреститися**: *Питала я в ста-*

рої, та вона Хрестилась тільки завжди і казала... (I, с. 254); *ходіти*: ...не вмю ходіти в ярмі, хоч би в літературному (III, с. 20); *ходжу*: Блискучого літнього ранку Ходжу я по своєму саду (II, с. 141); *ходять*: ...хоч поміж людьми всякі поголоски про тую секту ходять (IV, с. 134).

I. Варченко зауважує, що «слід контактування з польською мовою, крім дії внутрішньої аналогії (напр.: *ходиш, ходить, ходимо* – *ходжу*), або тенденції до постійного наголосу (тут дослідник покликається на Н. Пирогову), відбилися, очевидно, й на формах 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II відміни; пор. *ходжу* (*ход'у*), *вóджу* (*вóд'у*), що послідовно виступають у подільських і більшості східноволинських, або *но́шу* (*но́с'у*), *ко́шу* (*ко́с'у*), що, будучи характерними для тих же діалектів, спорадично трапляються також у північно-західній частині степових говорів» [1, с. 57].

Чиніти: ...добро чиніти, вбогих наділяти (IV, с. 150); *чепурити*: Так люди, думок наловивши, по кліточках розсадовивши, їх заходились чепурить (I, с. 340); *цінити*: Там цінять геній, там дарують славу (VI, с. 187); *щадити*: Тепера церква мусить кров щадити (VI, с. 37).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, акцентуаційний аналіз дієслів із суфіксом *-и-* у поезії Лесі Українки свідчить про те, що їхнє наголошування не відрізняється від сучасної літературної норми, хоч деякі дієслова й уживаються з варіантним наголошуванням, що зумовлено художньо-поетичними ситуаціями та неусталеністю наголосу на той час. Більша частина дієслів із суфіксом *-и-* засвідчена із суфіксально-кореневим типом наголошуванням.

Аналіз особливостей наголошування дієслів на матеріалі поетичного мовлення Лесі Українки допомагає глибше розуміти природу поетичного мистецтва, сприяє піднесенню культури усного літературного мовлення.

Література

1. Варченко І. О. Міжмовні акцентуаційні контакти і лінгвогеографія / І. О. Варченко // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 46–59.
2. Винницький В. М. Про наголошування дієслів *ві́сити* та *ненáвидіти* в сучасній українській мові / В. М. Винницький // Культура слова. – 2003. – № 62. – С. 57–59.
3. Винницький В. М. Українська акцентна система: становлення, розвиток / В. М. Винницький. – Львів : Бібльос, 2002. – 578 с.

4. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К. : Радянська школа, 1977. – 111 с.
5. Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 296–429.
6. Сімович В. Листування Лесі Українки з Йосипом Маковеєм / Василь Сімович. – Львів, 1938. – С. 33.
7. Словарь української мови : в 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909.
8. Українка Леся. Зібрання творів : У 12 т. – К. : Наукова думка, 1975–1979.
9. Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1973. – 724 с.
10. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім «Км Академія», 2003. – 160 с.

References

1. Varchenko I. O. Mizhmovni aktsentuatsiini kontakty i linhoehoehrafiia / I. O. Varchenko // Pratsi XII respublikanskoï dialektolohichnoï narady. – K. : Nauk. dumka, 1971. – S. 46–59.
2. Vynnytskyi V. M. Pro naholoshuvannia diiesliv vúsity ta nenávydity v suchasniï ukrainkii movi / V. M. Vynnytskyi // Kultura slova. – 2003. – № 62. – S. 57–59.
3. Vynnytskyi V. M. Ukrainka aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok / V. M. Vynnytskyi. – Lviv : Biblos, 2002. – 578 s.
4. Rusanivskyi V. M. Diieslovo – rukh, diia, obraz / V. M. Rusanivskyi. – K. : Radianska shkola, 1977. – 111 s.
5. Rusanivskyi V. M. Diieslovo / V. M. Rusanivskyi // Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia / za zah. red. I. K. Bilodida. – K. : Naukova dumka, 1969. – S. 296–429.
6. Simovych V. Lystuvannia Lesi Ukrainky z Yosypom Makoveiem / Vasyl Simovych. – Lviv, 1938. – S. 33.
7. Simovych V. Lystuvannia Lesi Ukrainky z Yosypom Makoveiem / Vasyl Simovych. – Lviv, 1938. – S. 33.
8. Ukrainka Lesia. Zibrannia tvoriv : U 12 t. – K. : Naukova dumka, 1975–1979.
9. Ukrainka literaturna vymova i naholos : slovnyk-dovidnyk / za red. M. A. Zhovtobriukha. – K. : Nauk. dumka, 1973. – 724 s.
10. Shevelov Yu. Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoï literaturnoi movy / Yurii Shevelov. – K. : Vyd. dim «Km Akademiia», 2003. – 160 s.

Легка Леся. Акцентная характеристика глаголов с суффиксом -ы- в поэзии Лесі Українки. В статье рассмотрены особенности акцентуации глаголов с суффиксом -ы- в поэтической речи Лесі Українки в сравнении с современной украинской литературной нормой и поэтической речью конца XIX – начала XX века. Выяснено стилистическую нагрузку ударения в глаголах с суффиксом -ы-, которые представлены двумя акцентными типам: корневым и суффиксально-корневым в языке поэтических произведений Лесі Українки.

Проанализировано вариантное ударение глаголов, что обусловлено художественно-поэтическими ситуациями и неустойчивость ударения того времени.

Ключевые слова: ударение, акцентирование, акцентный тип, вариантное ударение, глаголы

Lehka Lesia. Accent characteristics of verbs with the suffix -y- in Lesya Ukrainka's poetry. The article deals with the specific features of accentuation of verbs with the suffix -y- in the poetic speech of Lesya Ukrainka. The peculiarities are compared with the modern Ukrainian literary norm and the poetic speech of the XIXth – XXth centuries. The research shows the stylistic load of an accent in the analyzed verbs. In Lesya Ukrainka's poetry these verbs are represented with two types of accentuation: root and root-suffix. The lack of stability and artistic-poetic situations determined the variant accentuation.

Key words: accent, accentuation, accent type, variant accentuation of verbs.

УДК 811.161.2'367.335

Тетяна Масицька

ПРИЧИНОВА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У СКЛАДНОПІРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

У статті схарактеризовано складнопірядні речення як дериваційну базу простих ускладнених речень. Вказано, що синтаксична нерівноправність засвідчує наявність у структурі складнопірядного речення головної і пірядної предикативних частин, тому синтаксично залежна причинова пірядна частина підпорядкована головній частині. Основну увагу спрямовано на аналіз пірядних частин із причиновою семантико-синтаксичною залежністю. Визначено, що причинову семантико-синтаксичну залежність формують пірядні сполучники. Пірядні частини причини складнопірядного речення виражають власне-причинову і невластиво-причинову семантико-синтаксичну залежність. З'ясовано, що складнопірядні речення із залежною пірядною причиновою частиною виступають вихідними конструкціями для похідних простих ускладнених речень із причиновою залежністю, що представлена причиновими синтаксемами. Згорання предиката пірядної конструкції в складнопірядних реченнях із причиновою семантико-синтаксичною залежністю трансформує реченнєву конструкцію в просте неелементарне речення.

Ключові слова: складнопірядне речення, просте ускладнене речення, причинова семантико-синтаксична залежність.